

Michail Lobanov: Sergej Timofejevič Aksakov. „*Molodaja gvardija*“, Moskva 1987, 365 s.

Sovětská literární věda již desetiletí — intenzivněji však od 70. let — přehodnocuje některé jevy kulturní minulosti. V duchu Leninovy koncepce kulturní kontinuity probíhala například v roce 1969 na stránkách časopisu *Voprosy literaturny diskuse* o slavjanofilích, v 70. letech tu dominovaly diskuse o revolučních demokratech. Byla znovu vydána díla Apollona Grigorjeva, A. A. Potěbni, objevuje se částečně zasutá nebo méně připomínaná tvorba J. A. Boratynského, skutečnou konjunkturnu prožívá bádání o N. S. Leskovovi. Sergej Timofejevič Aksakov (1791—1859) patří do řady nenápadných literátů a kulturních činitelů, kteří silně působili na duchovní klima Ruska v 20.—60. letech, tedy právě v období přechodu od jedné revoluce (dekabristické) k druhé (revolučnědemokratické); bylo to období hledání, složitých ideových sporů, léta, kdy ruská literatura po smrti Puškinové a Lermontovové znovu nabírala dech v povídkách Gogolových, kdy se postupně utvářelo dílo Tolstého, Dostojevského a Turgeněva. M. Lobanov napsal své dílo v sérii *Žizn zamečatel'nych ljudej* poněkud netradičně. Vychází sice z žánru tzv. vědecké biografie, místy však plynule přechází k určité míře beletrizace a rozšiřuje svůj zorný úhel: osobnost S. T. Aksakova je dotvářena životem a smrtí jeho blízkých, zejména synů Konstantina a Ivana. Sám autor o tom ve stručném úvodu píše: „Sobstvenno, i žizn' jeho byla sosredotočena vokrug dvuch načal: sem'ji (sozidanija jeje) i jego preimuščestvenno avtobiografičeskich knig. Sam fakt sozidanija takoj sem'ji ponužadajet biografa kak by prodolžit' „semejniju chroniku“: ne sorevnujaš, konečno, s velikim obrazcom, — i eta kniga jest' posil'noje prodolženije jeje na primere Aksakovych mladšich, prežde vsego brat'jev Konstantina i Ivana.“ (s. 5.) Lobanov rozdělil své pojednání do čtrnácti kapitol a jednoho post scripta. V poslední kapitole *Prekrasnaja, polnaja žizn' liči* autor poslední chvíle S. T. Aksakova, který zemřel 30. dubna 1859 a byl pohřben na hřbitově kláštera sv. Simona (po jeho likvidaci v 30. letech byly jeho ostatky přeneseny na hřbitov známého Novoděvičino kláštera), v *Post scriptu* k *Rodinné kronice* ukazuje, jak smrt otce působila na jeho syna Konstantina (umírá rok nato). *Rodinná kronika* — klíčový literární výtvor S. T. Aksakova — tak došla podivného naplnění: semknutý rodinný kruh nevydržel odchod svého pevného článku.

Lobanov už mohl navázat na některé práce sovětské, zejména monografii S. Mašinského (1959), která tehdy — v 50. letech — znamenala první velký průlom v hodnocení S. T. Aksakova. I když to není obecně proklamováno, Lobanov postupuje tak, že vytváří biografičko-psychologický portrét hromaděním životních detailů, zážitků a postojů. Text, který je tudíž důsledně induktivní, má ovšem svá úskalí v určité výkladové nejasnosti a dojmovitosti, která však víceméně odpovídá zaměření ediční řady (*Žizn' zamečatel'nych ljudej*). Autor vlastně „kopíruje“, dotváří a domyšlí kronikový model, kterým ho inspiroval sám Aksakov ve své *Rodinné kronice*: není to pouze individuální portrét, ale „portrét s pozadím“. S. T. Aksakov je na počátku vykládán z rodinného a geografického prostředí Orenburské gubernie, kde v aksakovské usedlosti — dvacet pět verst od újezdního Buguruslanu — prožil dětství. Vášeň k rybaření a lovu, která se zrodila právě zde, provází Aksakova po celý život a zásadním způsobem se promítá do jeho literární tvorby. S dalším „pozadím“ se setkáváme při líčení Aksakovova pobytu v kazaňském gymnáziu a později na místní univerzitě (1802—1807). Ruský spisovatel a kulturní činitel je tu ukázán jako typický mladík své doby, jemuž láska k přírodě a šlechtickým hnězdům nezabránila v služební kariéře: v Petrohradě pracuje jako překladatel v komisi pro sestavování zákonů a právě zde postupně poznává A. S. Šiškova, I. A. Draitrijevského a G. P. Děržavina, patriarchu ruské poezie. Toto období vrcholí sňatkem s dcerou jednoho ze Suvorovových generálů — po matce Turkyňi — Olze Zaplatinovové. Současná sovětská literární věda už dávno docenila tvorbu S. T. Aksakova i jeho význam pro ruský kulturní život první poloviny 19. století; toto docenění se však zdaleka nedotklo všech významných postav zmíněného období. Například A. S. Šiškov se stále hodnotí spíše negativně jako konzervátec; Lobanov však ukazuje na dialektiku jeho vývoje a badatelského dědictví: „Otvlekaš ot neposredstvenno aksakovskich vospominanij, umestno zametit', čto i sovremennyje sovet'skije jazykovedy, otmečaja krajnosti „korneslovija“ Šiškova, vozdajut dolžnoje jego etimologičeskim issledovanijam, v tom čisle v izvestnom „Slovare Akademii Rossijskoj.““ (S. 12.) Mladý S. T. Aksakov se v Petrohradě velmi zaujal divadelnictvím a dramatikou a sám byl do tohoto života vtažen jako vášnivý debatér a divadelní recenzent, ale také jako překladatel jedné Moliérovy komedie (*Škola mužů*).

Polovina 20. let znamená pro Aksakova a jeho rodinu, tehdy už pětičlennou, určitý přelom: stěhování do Moskvy spojené s převzetím úřadu cenzora a pak i předsedy Moskevského cenzurního výboru. Aksakov byl typickým člověkem 30. let v tom smyslu, že žil zájmy, jimiž žila vzdělaná ruská společnost té doby — Stankovičův kroužek zajímající se o Schellinga a Hegela, přednášky Granovského, Gercena a Ševyrjova. Aksakov byl vskutku podivuhodný cenzor: zažil totiž ještě doby, kdy se drobné rukopisy (2—3 autorské archy) opravovaly před autory. I zde však měl Aksakov nepřátele, mezi něž patřil N. Polevoj, editor časopisu *Moskovskij telegraf*.

K nejpřesvědčivějším partiím Lobanovovy knihy—vědecké biografie patří „anatomie a fyziologie“ moskevských 30. let, kde ukázal na původní jednotu všech vzdělanců (tlak poděkabristické reakce), ale také na počátky hluboké diferenciacie na portrétech Gercena, Granovského, Bělinského

a Ševyrjova (ve 40. letech zaměstnavatele K. Havlíčka Borovského). Aksakov umírá v předvečer velké ruské společenské reformy (zrušení nevolnictví) a mohutného revolučního hnutí, které vyneslo do popředí N. G. Černyševského, N. Dobroljubova a D. Pisareva. Prožil však celé desetiletí jeho přípravy v hledání a bloudění západníků (domácích i emigrantů) a slavjanofilů: jeho synové jeho ostatně v čele tohoto duchovního hnutí.

S. T. Aksakov byl jemným, nenápadným člověkem, který dokázal kolem sebe vytvořit atmosféru pochopení a tolerance: jeho známosti a dlouhá přátelství ukazují na to, že jeho osobnost, ať už v Petrohradě, v Moskvě nebo v Abramcevu, byla uzlem tehdejšího kulturního dění. K zmíněným známostem přibývají Žukovskij, Gogol (s nímž ho spojovaly náboženské zájmy), Chomjakov, Samarin, Čaadajev, Zagoskin, na sklonku života Turgeněv, Tolstoj, Saltykov-Ščedrin, Tuččev, Ševčenko.

Dominantou života, díla a životní filozofii S. T. Aksakova je patos rodiny a rodu; tím byl Aksakov tradiční, tím se přimyká k starým ruským zvyklostem, tím byl také „slavjanofilem“ i „počteníkem“ — současně, tím si však také udržoval distanci od doby, která těmto ctnostem už zjevně nepřála: rozklad rodiny, velké rodiny a rodu (sem'ja, semejstvo, rod) byl pro 19. století charakteristický. Proto mohlo být Aksakovovo „rodinné hnízdo“, ať už v Petrohradě, Moskvě nebo Abramcevu, oázou klidu a bezpečí, proto mohlo přitahovat velikány umění, proto všichni — včetně I. S. Turgeněva — mohli být přitahováni S. T. Aksakovem. Ztráta tohoto mravního zázemí byla pocítována o to silněji a jeho synové se se smrtí otce vlastně nikdy nevyrovnali. Takto dialekticky vidí Lobanov rodinnou dominantu Aksakovových: „Ščastlivaja, bol'saja sem'ja, družnaja i krepkaja privjazannostjami roditelej i detej, no i bezzaščitna v samom svojem ščast'je, takom nepročnom i nepostojanom [...] Devjat' detej v aksakovskoj sem'je — kak v obyčnoj srednej krest'janskoj sem'je. Plo-ditsja Rus', rastut i podnimajutsja, kak steny pšenicy, novyje pokolenija zemlepaščev, rabotnikov i voinov, tol'ko zdorovyj i telom i duchom narod možet poroždat' takije mnogodatnye sem'ji. Čelovek sem'jistyj, sem'janistyj, govornik krest'jane o glave bol'soj sem'ji, — tak i o sebe Sergej Timofejevič možet skazat'.“ (S. 272—273.) Na jiném místě věnuje Aksakovu „rodinnost“ do souvislosti ruské kultury a etiky: „Sem'ja — ne tol'ko svoi deti, no i rodovoje predanje, roditeli, predki. Poetomu on nazval pervuju knihu ‚Semejnaja chro'nika‘, gde vyvedeny pervoje i vtoroje pokolenije ščego Rodovyč — deduška i roditeli malec'kogo Sereži, a detstvu samogo Sereži, prodolžajuščego rod Bagovyč v tret'jem pokolenii, posvjaščena vtoraja kniha ‚Detskije gody Bagrova-vnuka.‘ Bez predanij — semejných li, šire — narodnych — net i ne možet byt' istoričeskoj žizni. I eto čuvstvo predanija bylo sil'no razvito v prošlom u russkich ljudej.“ (304—305.)

Domníváme se, že Lobanov, autor jinak materiálově bohaté a z historického hlediska dobře zkomponované knihy, nevyužil ještě všech možností, aby reliéfněji prezentoval Aksakovou osobnost v proudech doby. Máme tím na mysli jeho podivuhodnou distanci od bouřlivých polemik první poloviny 19. století, jeho úlohu pozorovatele, komentátora, směřovatele a outsidera ruské literatury. Divadelně kritická činnost a překládání Moliéra bylo přechodnou záležitostí jeho mládí (bylo mu tehdy 27 let); ani v cenzorské službě příliš neuspěl (odešel kvůli přílišné toleranci). Literatuře se začal věnovat pozdě (črta Sněhová bouře, rus. Buran, vychází roku 1834, kdy je Aksakovovi 43 let); ještě později psal své proslulé knihy — na Rodinné kronice pracoval čtyři roky před smrtí. S. T. Aksakov je podle našeho názoru v určitém slova smyslu charakteristický pro jevy v ruské kultuře první poloviny 19. století: řadí se tak v jistém smyslu k lidem typu I. A. Krylova nebo N. S. Leskova. Každý z nich byl svým způsobem outsider: Krylov jako novinář a dramatik, unaven společenským bojem, vzdává se svého „členství“ v hlavním proudu ruské literatury a stává se originálním komentátorem doby i literatury jako bajkář. N. S. Leskov po nešťastné stati o petrohradských požárech, kdy byl doslova „vyobcován“ z ruské literatury D. I. Pisarevem, kdy ho žádné časopisy nechtěly z obav před útoky revolučnědemokratického tisku publikovat, kdy se musel se svými povídkami uchýlovat do okrajových, zájmových žurnálů, kdy byl vhnán do rukou reakce, ocitá se také mimo hlavní proud ruské literatury. Kultivuje kroniku, legendy, pověsti, opouští půdu dramatického, balzakovského románu. Podobně reaguje S. T. Aksakov. Z idyl svého abramcevského sídla sleduje výkyvy doby a reaguje anachronickou, jakoby poškodnou kronikou. Lobanov věnoval podle našeho názoru málo pozornosti souvislostem biografickým a psychologickým v jejich vazbě na vlastní akt tvorby: kolem rodinné tvrze Aksakovových se přehnal děkabristické povstání, represe 20. a 30. let i temné sedmiletí 40. a 50. let; Aksakov si v bouřích doby nachází na sklonku života své místo komentátora. Volbou archaického žánru se zásadně stylizuje do úlohy člověka, který jako by nechápe, jako by jde mimo hlavní směry doby. Jeho kronikové útvary, stejně jako Krylovovy bajky nebo Leskovovy kroniky a legendy o spravedlivých, jsou svérázným protestem proti dobové honbě za popularitou, protestem proti buržoazní devalvací hodnot, příklonem k prvnímu jistotám rodiny a rodu, k tradici. Tvoří tedy jakási spodní, hlubinný proud ruské literatury: polemiky odezněly, bouře se utišily, po mnoha dilech zůstaly jen ohlasy v tisku. Ukázalo se, že Aksakov — stejně jako Krylov nebo Leskov — reflektovali svou dobu hlouběji, z nezbytné distance a nadhledu, a proto má jejich dílo často trvalejší platnost. Nenacházeli však zobrazení v povrcho-

vých projevech společenského vývoje, ale v jeho niterných, hloubkových strukturách, na jejichž pozadí vynikla převratnost doby o to ostřeji.

Tyto vlastnosti umožnily dílu S. T. Aksakova, aby se stalo nejen pronikavým artefaktem, v němž se prostor a čas Ruska zrcadlí v „tiché hlubině věků“: má tedy nejen aktuální, ale také historické a historicky perspektivní rozměry. Lobanovův způsob výkladu tomuto rysu Aksakovovy tvorby odpovídá: závažné společenské události, ideové posuny a polemické bouře, v nichž kvasil ruský intelektuální život 30.—50. let, v nichž se z původních jednot vytvářely diferencované, často zcela protichůdné celky, projevují se tu nikoli přímo, ale zprostředkovaně, v rámci životní dráhy jejich aktéra, ale ještě spíše pozorovatele a nenápadného komentátora. Kultivování přírodních črt, „poetiky konkrétního“, kronikových struktur v črtě Sněhová bouře (Buran, 1834), v Zápiscích o rybolovu (Zapiski ob užen'je ryby, 1847), ve Vyprávěních a vzpomínkách lovce na různé lovy (Rasskazy i vospominanija ochotnika o raznych ochotach, 1855) a konečně ve dvou „rodinných kronikách“ nezůstalo pouze individuálním výtvorem a dobovou reakcí jednoho umělce: začalo vlastně velkou slovesnou řadu, která pokračovala u Leskova, Melnikova-Pečerského, Saltykova-Sčedrina a vrcholila na počátku tohoto století v „okurovském cyklu“ M. Gorkého. V 20. letech 20. století se opět v parodické rovině — objevuje u K. Fedina a L. Leonova a nemíjí ani v moderní ruské sovětské próze, vybudované z elegicko-idylických struktur (V. Bělov, J. Kuranov). Tato linie ostatně koresponduje s podobnými tvarovými posuny v jiných slovanských literaturách i v písemnictví německém, anglickém a skandinávském (viz naše monografie Ruská románová kronika, Brno 1983; Labyrint kroniky, Brno 1986). Lobanovova kniha — i když se bohužel (a to je její podstatný dluh) věnuje zkoumání průniku biopsychických struktur do artefaktu značně sporadicky — je tak důkazem probuzeného zájmu současné sovětské literární vědy o „tichou, hlubinnou linii“ ruské literatury, o to písemnictví, které — vyhýbajíc se hlasitým a dramatickým projevům — zrcadlí společenský život v niterných, propracovaných kvalitách slovesné tradice.

Ivo Pospišil

Milan Gjurčinov: Proniknuvanja. Prilog na jugoslovenskoto kniževno zaedništvo. Skopje 1986, 244 s.

Literární a kulturní kontext, zejména v rámci evropských federací, jakými jsou Sovětský svaz, Jugoslávie nebo Československo, patří ke klíovým otázkám současné literární vědy. Podtitul knihy makedonského komparatisty a vedoucího katedry srovnávací literatury na univerzitě ve Skopji napovídá, že jde o „příspěvek k jugoslávskému literárnímu společenství“.

Téměř všech 27 uveřejněných příspěvků má důsledně srovnávací charakter a tak či onak se vztahuje k onomu „literárnímu kontextu“ nebo „společenství“. Jsou to referáty přednesené v posledním desetiletí na různých domácích nebo mezinárodních kongresech, konferencích, symposiích, diskusích a vědeckých setkáních, nebo příležitostné stati a analytické recenze významných literárních či literárně teoretických praci.

V prvním příspěvku Gjurčinov rozebírá teoretické vymezení estetických a literárně kritických názorů srbského revolučního demokrata Svetozara Markoviče, které se formovaly pod vlivem jeho ideových učitelů, jakými byli A. I. Gercen, N. G. Černyševskij, N. A. Dobroljubov a D. I. Pisarev. Autor dokazuje, že Markovičova poetika nové realistické literatury je postavena na materialistické estetice ruských revolučních demokratů, kterou šířil na Balkáně.

V několika stacích se Gjurčinov zabývá estetickými principy Miroslava Krleži, jeho texty, v nichž hovoří o otázkách umělecké tvorby nebo v nichž v meziválečném období polemizuje jak s pravicevým, tak také s levicovým estetickým dogmatismem. Za nejdůležitější považují Gjurčinovu analýzu Krležových vizí jugoslávské kulturně historické autenticity.

Na první pohled by se mohlo zdát, že v dílech takových literárních osobností, jakými jsou Ivo Andrić a Blaže Koneski, nemůže být mnoho společného. V rozsáhlé stati Gjurčinov dokazuje opak rozbořením motivu dítěte a dětství v povídkové tvorbě uvedených autorů. Některým komponentům Andrićovy poetiky věnuje pak Gjurčinov samostatný výklad a důkladně pojednává o nové monografii o Andrićovi, kterou v roce 1983 vydal znalec tvůrce díla Petar Džadžić.

Básník a literární kritik Marko Ristić je jedním z nejvýznamnějších představitelů srbského surrealismu. Autor se pokusil ukázat, jak byly Ristićovy literární teoretické myšlenky obsaženy zejména v jeho Předmluvě k několika nenapsaným románům z roku 1936 přijímány v polovině 50. let v nové makedonské literatuře.

V prvních poválečných desetiletích se často mluvilo, že žijeme „v době Gida, Hemingwaye a Daviča“. Právě Davičovu prozaickému dílu i umělcovu vztahu k Makedonii věnoval Gjurčinov tři další příspěvky.